

TURKSOSBİLDER

Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi

TÜRKLÜYÜMÜZ, OĞUZLUĞUMUZ VƏ AZƏRBAYCANLIĞIMIZ

Faik ELEKBERLİ*

Özet

Bu gün Azərbaycan Türk tariximizin, ədəbiyyatımızın, fəlsəfəmizin, mədəniyyətimizin konsepsiyasının olması ya da olmaması haqqında birmənalı fikir bildirmək çox çətindir. Buna başlıca səbəblərdən biri, bəlkə də birincisi həmin məsələlər üzərindən Sovet-Rus, İran-Fars bütövlükdə Avropa-Qərb konsepsiyasının təsirinin davam etməsidir. Yəni prinsiplial olaraq yad amillərdən kənarında müstəqil konsepsiya formalaşdırmaq yolunda çətinliklər olduğu üçün də tariximizin, ədəbiyyatımızın, fəlsəfəmizin, mədəniyyətimizin hansı adla adlandırılmasından tutmuş onun dərinliklərinə qədər bir çox məsələlər açıq qalmaqdadır. Deməli, bu sahələrdəki çatışmazlıqlar, yarımçıqlıqlar ilk növbədə yad təsirlərdən kənarında müstəqil konsepsiyanın olmamasıyla bağlıdır. Bizcə, Şimali Azərbaycanda ötən 25 il ərzində müstəqil konsepsiya formalaşdırmaq əvəzinə Sovet-Rus, İran-Fars bütövlükdə Avropa-Qərb konsepsiyasının uzantılarına əsaslanan hansısa işlərin görülməsi görüntüsü ortaya qoyulmaqdadır. Şübhəsiz, yadelli konsepsiyanın uzantılarına əsaslanan nəzəriyyələr, düşüncələr isə Azərbaycanlığımız, Oğuzluğumuz və Türklüyümüz haqqında toplumda nəinki doğru-dürüst bilik verir, əksinə ortada olan bəlli aydınlaşdırıcı bilgiləri də dumanlaşdırır.

Bizlər, yəni Turan-Oğuz-Türk-Azərbaycan ruhlu sistemi bərpa edərək müstəqil konsepsiya ortaya qoymaq istəyənlər də (mən də daxil olmaqla), bunu etmək əvəzinə daha çox yadelli konsepsiyalara cavab verməklə məşğuldurlar. Hesab edirik ki, əgər yadelli konsepsiyalara tutarlı arqumentlərlə cavab verə bilsək, o zaman həqiqət ortaya çıxacaq, bununla da hər şey öz həllini tapmış olacaqdır. Burada istək doğru olsa da, amma prinsip etibarilə əsas məsələ bu olmamalıdır. Yəni bizlər üçün önəmli olan milli metodologiyadan çıxış edərək Turan-Oğuz-Türk-Azərbaycan ruhlu bütövlük konsepsiyasını ortaya qoymaq olmalıdır. Bu zaman da yadelli konsepsiyaların metodologiyasından yan qaçılmalı, milli konsepsiyamız Turan-Oğuz-Türk-Azərbaycan ruhuna əsasən yazılmalıdır.

Anahtar kelimələr: Oğuz, Azərbaycan, Türklük

* Doçent, doktor, Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi, Felsefə Enstitüsü üzyesi. Bakü, faikalekperov@mail.ru

WE ARE OUR OĞUZLUMUZ AND OUR AZERBAIJANIS

Abstract

Today it is very hard to report an ethnic idea about whether or not the Azeri Persian Turkish history, our literature, our philosophy, the concept of our civilization will be or not.

One of the main reasons for this is perhaps the first one, the Sovet-Rus, Iran-Persian bütövlüdə Avropa-Qərb konsepiyasın təsirinin etməsin. Yəni prinsipial oladık yad amillərdən müstəqil konsepsiya is the name of the way that the formalism is the way to the tariximlizin, fəlsəfəmizin, fəlsəfəmizin, mədəniyyətimizin hansı adla namlarından kept his dərinliklərinə qədər çox məsələlər açqq qalmaqdadır. Demonstrated, this scene is not conflicts, half-firsts are connected with the first növbədə yad təsirlərdən kənarında müstəqil concept. Bizcə, şimali Azərbaycanda ötən 25 il ərzində müstəqil konsepsiya formalisdırmaq əvəzinə Sovet-Rus, Persian-Persian bütövlükdə The appearance of a hansısa business, which is based on the extensions of the Avropa-Qərb concept, has been revealed. It is a non-governmental, non-governmental, non-governmental, non-governmental, non-governmental, non-governmental organization.

We, Turan-Oghuz-Turk-Azərbaycan soul system is a system of the mind, and it is a conceptualization of the konsepsiya reveal qoymaq istəyənlər də (mən də daxil olmaqla), it is etmək əvəzinə more çox yadelli konsepsiyalara cavab verməklə məşuldurlar. It is accountable that the concept of the concept is consistent with the arqumentlərlə cavab verəzk, then həqiqət arç çxacaqq, that is also hər thing öz həllini worship olacaqdır. Although this is true here, it should not be a princess or ethnicity. It is the Turan-Oguz-Turkish-Azərbaycan concept that should be revealed from the national methodologist who is three years older than us. This time should be side-by-side with the methodologists of the conception of ideas, and our national concept should be written in the spirit of Turan-Oguz-Turk-Azərbaycan.

KeyWords: Oghuz, Azerbaijan, Turkishness

Giriş

AZƏRBAYCAN TARİXİ: TÜRK TARİXİ YOXSA ANTİTÜRK TARİX

Milli metodologiyaya əsaslanan müstəqil konsepsiya formalaşdırmaq yolunda vacib məsələlərdən biri tarix, ədəbiyyat, mədəniyyət, fəlsəfə kitablarımızın hansı isimlə ("Azərbaycan tarixi", "Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi", "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" və s.) adlandırılması da çox mühümdür. İlk baxışda "ad" deyil, məna və mahiyyət önəmlidir. Ancaq biz o fikrin tərəfindəyik ki, "ad" nə qədər zahiri xarakter daşısa da, o bütün hallarda "mahiyət"lə bağlı olmayanda çox ciddi problemlər ortaya çıxır. Bu anlamda "ad" və "mahiyət"in birbirini tamamlaması çox önəmlidir. Məsələn, "Azərbaycan tarixi" adlı kitab varsa, onun mahiyyəti də "Turan-Oğuz-Türk ruhlu Azərbaycan"la bağlı olmalı, qeyri-müəyyənliyə yol verilməməlidir. Ancaq "Azərbaycan" anlayışı Oğuz-Türk xalqının tarixini, fəlsəfəsini, mədəniyyətini ifadə etmək üçün yetərli deyilsə, hətta bu zaman sui-istifadələrə yol verilsə, belə olduğu təqdirdə "Azərbaycan tarixi", "Azərbaycan fəlsəfəsi" yerinə "Azərbaycan xalqının tarixi", "Azərbaycan xalqının fəlsəfəsi" kəlimələrinə müraciət edilməlidir. Bizcə, sonuncu anlayışların özləri belə çox dəqiq olmasa da, mövcud olanlarla müqayisədə daha məntiqliyündür. Hər halda "Azərbaycan" kəliməsiylə nisbətə "Azərbaycan xalqı" anlayışında sui-istifadə halları xeyli dərəcədə azalır. "Azərbaycan xalqı" milli kimliyi dəqiq ifadə etməsə də, hansı milli kimliyi daşdığı məsələsində dəqiqlik tələb edir. Məsələn, "Azərbaycan xalqı"nın ədəbiyyatından söhbət edəndə bu gün "Azərbaycan dili" adı altında da olsa, Türk dilində yazılmış əsərlər nəzərdə tutularaq Dədə Qorquda, İzzəddin Həsənoğluna, Nəsimiyə, Füzuliyə və başqalarına müraciət olunur. Bu anlamda "Azərbaycan xalqının tarixi", "Azərbaycan xalqının fəlsəfəsi" kimi anlayışlar da Azərbaycan türk xalqının tarixi, fəlsəfəsi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti əsasında formalaşmışdır.

Sadəcə, son əsrdə "Sovet Azərbaycanı"nda və "İran Azərbaycanı"nda "Turan-Türk-Oğuz-Xəzər" anlayışlarına olan qadağalar təbii şəkildə ifadə olunan "Azərbaycan türk xalqı", "Türk dili", "Türk tarixi" kəlimələrinin sıradan çıxarılmasıyla, onun yerinə işlədilən "Azərbaycan xalqı", "Azərbaycan dili", "Azərbaycan milləti", "Azəri", "Azəri dili" anlayışları Azərbaycan-Oğuz-Turan türklərinin şüurunda yarımçıqlığa, natamamlığa səbəb olmuşdur. Hətta, iş o dərəcəyə gəlib çatmışdır ki, uzaq və yaxın tarixdə bir çox mütəfəkkirlərimizin, tədqiqatçılarımızın (İ.Həsənoğlu, Ş.İ.Xətayi, Füzuli, Nəsimi, A.A.Bakıxanlı, S.Ə.Şirvani, H.Cavid, B.Vahabzadə, Z.Bünyadov və b.) öz əlləriylə yazdığı "Türk dili", "Azərbaycan türk xalqı", "Türk milləti", "Türk tarixi" heç bir əsas olmadan "Azərbaycan dili", "Azərbaycan milləti", "Azərbaycan xalqı", "Azəri dili", "Azəri" kimi dəyişdirilmişdir. Belə ki, A.A.Bakıxanlı "Gülüstani-İrəm"də "Qanuni-Qüdisi" əsərini türk dilində yazdığını açıq şəkildə yazdığı halda,¹ Sovetlər Birliyi dönmində "Türk dili" "Azərbaycan dili"yə çevrilmişdir.² Bununla da, "Sovet Azərbaycanı"nda və "İran Azərbaycanı"nda "Azərbaycan", "Azərbaycan xalqı" ifadələri altında yazılan tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat kitabları da əsasən antitürkçü mahiyyət daşımışdır.

Çox yazıqlar olsun ki, bu "ənənə" müstəqil Şimali Azərbaycanda da əsasən davam etməkdədir. Hətta, "ənənə"yə sadıqlıq müstəqil Şimali Azərbaycan dövründə yazılmış əsərlərdə belə saxtakarlığa əl atmağa sövq etmişdir. Bircə misal deyək ki, 1994-cü ildə nəşr olunan «Azərbaycan tarixi»nin (redaktorları: akad. Z.Bünyadov və prof. Yusif Yusifov) "Ön söz"ündə akademik Ziya Bünyadovun işlətdiyi «Azərbaycan türk xalqı»³ ifadəsi həmin kitabın 2005 və 2007-ci il tarixli latın qrafikasındakı təkrar nəşrlərində «Azərbaycan xalqı»⁴ kimi təhrif edilmişdir. Burada açıq-aşkar Türklüyümüzün Azərbaycanlığımızdan ayrılması kimi sisteməlik düşmənçilik elementi özünün bürüzə verir. Çünki Ziya Bünyadov "Ön söz"də Azərbaycan türk xalqıyla digər azsaylı etnosların etnik kimliklərini fərqləndirmək üçün tutarlı, məntiqi, təbii anlayışlara müraciət etmişdir. Yəni bu kitabı oxuyan hər bir kəs anlayır ki, "Azərbaycan tarixi" dedikdə, burada əsas nüvə kimi Azərbaycan türk xalqının tarixi nəzərdə tutulur, amma "dərslikdə, qaynaqların imkan verdiyi imkan daxilində, bu etnik azlıqarın da erkən tarixinə nəzər yetirilmişdir".⁵ Deməli, Z.Bünyadov açıq şəkildə "Azərbaycan xalqı"nın "Azərbaycan türk xalqı" olduğunu, türk olmayan etnik azlıqları da ötən əsrlər, minillər ərzində "öz ətrafında toplanması" müddəasını müdafiə etmişdir.

Bununla da Azərbaycan türk akademiki "Azərbaycan", "Azərbaycan xalqı" anlayışlarının Türk nüvəsi olmadan mövcudluğunun mənasızlığını ifadə etmişdir. Açıq şəkildə görünür ki, Ziya Bünyadovun Oğuz-Türk ruhlu "Azərbaycan" konsepsiyasını ruhuna uyğun bircə kəliməsi - "Azərbaycan türk xalqı" ifadəsi belə, yadelli konsepsiyaları müdafiə edənlər üçün böyük zərbə hesab olunmuşdur. Ona görə də, "Azərbaycan türk xalqı" ifadəsinin öz təsdiqini tapmaması üçün sistemli çalışan "antitürkçü məktəb"in təmsilçiləri, hansı ki onlar bir çox

¹ Бакиханов А.К. Гюлистан-Ирам. Б., 1926 г. s.206-207

² Bakıxanov A.A. Gülüstani-İrəm. Bakı, 1951, s.223

³ Azərbaycan tarixi (redaktorlar: Z.M.Bünyadov və Y.B.Yusifov).. Dərslik. Bakı: Azərneşr, 1994, s.3

⁴ Azərbaycan tarixi (redaktorlar: Z.M.Bünyadov və Y.B.Yusifov).. Dərslik. Bakı: Çıraq, 2005, s.3

⁵ Azərbaycan tarixi (redaktorlar: Z.M.Bünyadov və Y.B.Yusifov).. Dərslik. Bakı: Azərneşr, 1994, s.3-4

hallarda bunu gizlətmirlər də, müstəqil Azərbaycan türk tarixində belə saxtakarlıq etməkdən çəkinməmişlər. Çünki “antitürkçü məktəb” üçün bu gün keçərli olan “Azərbaycan türk xalqı”nın tarixi, fəlsəfəsi, ədəbiyyatı deyil, naməlum ya da Hind-İran-Avropa ruhu “Azərbaycan” və “Azərbaycan xalqı” adı altındakı kitablar uyğundur.

“Azərbaycan” kəliməsi son əsrlərdə özünün Türklük, Oğuzluq, Xəzərlik anlamındakı mahiyyətindən kəskin şəkildə uzaqlaşdırılmasaydı, o zaman “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan xalqının tarixi” (fəlsəfə, ədəbiyyat, mədəniyyət və s.) anlayışları adı altında “Sovet Azərbaycanı”nda, “İran Azərbaycanı”nda və çağdaş Azərbaycan Respublikasında bu qədər saxtakarlıqlar baş verə bilməz, bu gün “antitürk ənənələr” açıq şəkildə davam etdirilməzdi. Bu anlamda etiraf etməliyik ki, ən azı son iki əsrdə “ad” dəyişiklikləri fonunda “mahiyət”in saxtalaşdırılması çox sürətlə aparılmışdır. Ona görə də bu gün “Azərbaycan (xalqının) tarixi”, “Azərbaycan (xalqının) fəlsəfəsi tarixi”, “Azərbaycan (xalqının) ədəbiyyatı tarixi” dedikdə, ilk növbədə “Azərbaycan” adlı coğrafiyada ya da ölkədə yaşamış məlum və naməlum xalqların tarixi, fəlsəfəsi, mədəniyyəti gözümüz önündə canlandırılmağa çalışılmışdır. Bunun da nəticəsində müstəqil Azərbaycanda tarix, fəlsəfə, mədəniyyət yazanların əksəriyyəti “Azərbaycan”ın eyniliyi kimi Turandan-Oğuzdan-Xəzərdən başlayıb Türklüklə davam edən konsepsiyayı ya doğrudan anlamırlar, ya da Hind-İran-Avropa konsepsiyası baxımından bilərəkdən yaxına buraxmırlar.

Özəlliklə Hind-Avropa-İran konsepsiyasından çıxış edənlərə (İ.Əliyev, İ.M.Dyakonov, F.Məmmədova, V.V.Bartold, İ.M.Oranskiy və b.) görə, “Azərbaycan” anlayışı “Oğuz”, “Xəzər”, “Turan”, “Türk” kəlimələri istisna olmaqla digər istənilən etnik kimliklərlə bağlı ola bilər. Bu anlamda onlarca “Azərbaycan” İran-Hind-Avropa mənşəli “Atropatena”dan gələn ya bir nəslə, ya da zərdüştiyə, iranlılığa, odlar ölkəsinə, odun qoruyucusunu və bu kimi anlayışları ifadə edir.⁶ Deməli, İran-Hind-Avropa ruhu anlayışları daşıyan “Azərbaycan” Türklüyə, Oğuzluğa yaddır!!! Əgər “Azərbaycan” Türklüyə, Oğuzluğa, Xəzərliyə yaddırsa, o zaman “Azərbaycan” adı altındakı tarix, ədəbiyyat, mədəniyyət, fəlsəfənin mahiyyəti də başqa yerlərdə axtarılmalıdır. Şübhəsiz, “Azərbaycan” kəliməsinin bu cür yozumu, özəlliklə Türk ruhundan uzaq “Azərbaycan” anlamında tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat ortaya qoymaq Sovet-Rus, İran-Fars, “Avropa-Qərb” konsepsiyasına uyğundur. Bu anlamda “Azərbaycan” və “Türk” kəlimələrinin zahiri ayrılığını əsaslandırmaq, məhz onların mahiyyətini dəyişdirmək məqsədi güdmüşdür. Beləliklə, əsas nüvə olan Azərbaycanlığımız və Türklüyümüzün bir-birinə qarşı qoyulmasıyla, özəlliklə Türklüyümüzün inkarı fonunda Azərbaycanlığımızın iranlaşdırılması/farslaşdırılması, sovetləşdirilməsi/ruslaşdırılması prosesi baş vermişdir.

Deməli, bugünkü “Azərbaycan” adını daşıyan tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat, mədəniyyət Turan-Xəzər-Oğuz-Türk ruhundan uzaqlaşdırıldıqdan sonra Sovet-Rus, İran-Fars, “Avropa-Qərb” konsepsiyasına uyğunlaşdırılmağa çalışılmışdır. Turan-Oğuz-Türk ulusunun ana qollarında biri olan Azərbaycan türklərinin tarixi, ədəbiyyatı, fəlsəfəsi “Sovet Azərbaycanı”nda və “İran Azərbaycanı”nda inkar edilərək onun yerində hər iki Azərbaycanda “çoxsaylı xalqlar”, “çoxsaylı millətlər” tarixi, fəlsəfəsi, ədəbiyyatı ortaya atılmış, bu gün də həmin proses aşağı-yuxarı davam etməkdədir. Halbiki biz, “Rus-Sovet Azərbaycanı” və “İran Azərbaycanı”na qədər “çoxsaylı xalqlar”, “çoxsaylı millətlər” tarixinə, fəlsəfəsinə, ədəbiyyatına rast gəlmirik.

ƏSKİ TÜRLƏR ÖLKƏSİ: AZƏRBAYCAN

“Azərbaycan tarixi” adlı ilk əsərin 12-ci əsrdə təbrizli Fəxrəddin Ebul-Fəzl İsmail tərəfindən farsca yazıldığı iddia olunur ki, bizə gəlib çatmayan bu kitabda “Azərbaycan” haqqında hansı anlamda bəhs olunduğu bəlli deyildir. Yəni “Azərbaycan tarixi”ndə konkret coğrafiyanın, xalqın, ölkənin tarixini nəzərdə tutduğunu bilmirik. Bizcə, Fəxrəddin “Azərbaycan tarixi” dedikdə, “oğuzlar, türklər ölkəsi Azərbaycanın tarixi”ni nəzərdə tutmuşdur. Əslində Fəxrəddinin “Azərbaycan tarixi” altında yaza biləcəyini Dədə Qorqud boyları, Xaqani, Nizami Gəncəlinin əsərləri, eləcə də Yunan, Assur, Ərəb, Fars, Suriyani qaynaqlarda bu və ya digər mənada təsdiq edirlər.

Dədə Qorqud boylarında açıq şəkildə “Azərbaycan” anlamında Oğuz-Türküstan dövlətindən bəhs olunur.⁷ Oğuz-Türküstan dövləti tarixi mənbələrdə bəhs olunan İşquz-Oğuz və Midiya-Turan dövlətləridir. Tanınmış qazax alimi Oljas Süleymenov İskitlərin qədim yəhudi mənbələrində «İş quz», «Aş quz» kimi qeyd edildiyini görmüş və bunu, «Kitabi-Dədə Qorqud»dakı «İç Oğuz»la eyniləşdirmişdir. Onun fikrincə, yalnız Assuriya səlnaməçiləri İskitlər-İşquzların adını dəqiq verə bilməzlər, dahiyanə iş = oğuz (iç oğuz) etnonimi oğuz eposu «Dədə Qorqud» dastanı sayəsində bizim günlərə gəlib çatmışdır.⁸ O.Süleymenov qeyd edir ki,

⁶ Azərbaycan tarixi. Üç cildə. I cild. Bakı-1958, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, s.63

⁷ Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, «Öndər nəşriyyatı», 2004, s.238, 266-267

⁸ Süleymenov O. Az-Ya. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s.241

iskitlər-iş quzlar irandilli-farsdilli tayfa deyil, türklərlə bağlıdır.⁹ Deməli, “Azərbaycan” adının formalaşması İşquz-Oğuz və Midiya-Turan dövlətləriylə bağlıdır. Sonralar “Azərbaycan” adında formulə olunmuş İşquz-Oğuz və Midiya-Turan dövlətləri miladdan öncə 1-ci minilliyin ilk yarısında mövcudluğunu nəzərə alsaq, o zaman deyə bilirik ki, “Türk Azərbaycan” ən azı m.ö. 10-6-cı əsrlərdə meydana çıxmışdır.

Türklük anlamında “Azərbaycanı” kəliməsinin formalaşması dövründə onunla yanaşı “Manna” da olmuşdur. Bizcə, “Manna”, “Munna”, “Mini” eləcə də, “İşquz”, “İskit”, “Kas” kimi kəlimələr bu ərazidə yaşayan Türksöylü xalqlara verilmiş müxtəlif adlardır. Məsələn, “quzlar-qazlar-oğuzlar-xəzərlər” Assur mənbələrində işquz-aşkenaz, yunan mənbələrində kaslar, iskitlər ərəblərdə quzlar, xəzərlər farslarca turlar-turanlılar kimi yad edilmişdir. Əsas məsələ odur ki, İskit-İşquz-Aşkenaz-Quz Oğuz-Xəzər dövlətidir; Kaspi-Quz-Quzğun Xəzər-Oğuz dənizidir; Azərbaycan-Turan-Turukki Türklərin vətənidir. Bunu, yalnız yerli Dədə Qorqud boyları, Oğuz-Türk qaynaqları deyil, eyni zamanda Assur, Yunan, Ərəb, Fars, Suriyani və başqa yadelli mənbələr də təsdiqləyir. Tarix elmləri doktoru Süleyman Əliyərli da yazır ki, türklərin Azərbaycan ərazisində yaşamış ən qədim sakinlər olduğunu e.ə. I minilliyin mixi yazılarında olan turukki və turuxi etnik adlar təsdiq edir. Onun fikrincə, turukku adının türk dilindən başqa bir yozumu olmaması onların türkmənşəli xalq olduğunu sübut edir.¹⁰ Eyni zamanda o, Azərbaycan türklərinin Şumer türkləri ilə qohumluğundan da bəhs edir.¹¹ S.Əliyərli m.ö. VIII-VII əsrlərdə Azərbaycana köç etmiş İskitlərin də türk olması ideyasına tərəfdardır.¹²

12-ci əsrdə yaşamış Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi də əsərlərində birmənalı şəkildə Azərbaycan, Xəzran (Xəzərlər ölkəsi), Turan, Türkistan dövlətlərindən, onların qəhrəmanlarından bəhs edirlər. «Töhfətül-İraqeyn» əsərində özünü oğuz türkü adlandıran¹³ Xaqani türklərin qədim vətəni kimi Turan və Xəzran adlarını da çəkmişdir. Bu da, türklərin-xəzərlərin Qafqaz və Azərbaycanda əsrlər boyu davam edən dominantlığının nəticəsi idi. Xüsusilə, Turan türklər üçün əbədi bir simvola çevrilmişdi. N.Gəncəvinin əsərlərində isə «türk» amili xüsusilə önə çəkilmiş və Azərbaycan türklərin qədim vətəni kimi açıq şəkildə qeyd edilmişdir. «Xosrov və Şirin» poemasında «Dərbənd dənizinin bir sahmanında», «Arrandan başlamış Ərmənə qədər»¹⁴ hökmdarlıq edən Məhin Banunun dilindən Nizami türklüyümüzün qədimliyini bu cür ifadə edir: «Əgər o aydırsa, biz afitabıq, O, Keyxosrov, bizsə Əfrasiyabıq (Alp Ər Tonqa – F.Ə.)». ¹⁵ Deməli, Arran-Bərdə hökmdarı Məhin Banu özünü Əfrasiyabın, yəni türklərin nəsilindən hesab etmişdi. N.Gəncəvi də Məhin Banunun dilindən bu xalqın kökünün türk olması və türklərin Əfrasiyab (Alp Ər Tonqa) kimi hökmdarının olması ilə fəxr edir. Xüsusilə N.Gəncəvi «İskəndərnamə» poemasında Türk xalqlarının qədimliyini, onların adət-ənənələrini böyük ustalıqla əks etdirmişdir. Bu əsərində Makedoniyalı İskəndərin Qıpçaq ellərinə səfərindən bəhs edən N.Gəncəvinin məqsədi türklərin yalnız Azərbaycanda deyil, Orta Asiya və bütün Qafqaz ellərində qədim xalqlardan biri olduğunu sübuta yetirmək olmuşdu.¹⁶ Ümumiyyətlə, N.Gəncəvinin bütün yaradıcılığı bizə onu deməyə əsas verir ki, o bir türk ölkəsində-şəhərində dünyaya gəlmiş, türk kimi böyümüş və türklük ideyasına xidmət etmişdir.

Əslində Ə.Xaqani, N.Gəncəvinin Azərbaycanla yanaşı Xəzran, Turan, Türkistandan söz açmaları bir cümlədə tamamilə öz əksini tapmışdır: “Azərbaycan türklərin qədim dövrədən bəri yaşadığı ölkədir”. 7-ci əsrdə xəlifə Müaviyənin müşaviri tərəfindən səsləndirilmiş bu həqiqəti o zaman yalnız ərəblər deyil, bütün yad millətlər qəbul edirdilər. Ziya Bünyadov yazır ki, ərəblər VII-VIII əsrlərdə Azərbaycan və Arranı istila edərkən, burada əsas tayfaların hunlar-xəzərlər, yəni türklər olduğunu öyrənmişdilər. Ərəb mənbələrində ərəblərin istilasından əvvəl Azərbaycanda türklərin yaşadığı haqqında məlumat da var. Ərəb mənbələrində belə bir rəvayət var ki, ərəb xilafəti dövründə Xəlifə Müaviyə (661-680) qədim tarixə bələd olan Abid ibn Şariyə adlı yəmənliyə soruşur: «Türklər və Azərbaycan nə deməkdir?». Abid cavab verir ki, «Azərbaycan qədimdən türklərin yaşadığı ölkədir». Z.Bünyadova görə, bu rəvayəti şübhə altına almaq olardı, «lakin 1126-cı ildə farsca tərtib edilmiş imzasız bir əsərdə də həmin rəvayətə rast gəlirik. Burada belə deyilir: «Azərbaycan qədimdən türklərin əlində olan bir ölkədir». Bu imzasız əsər müəllifi, Himyari padşahlarından biri olan Raiş haqqında məlumat verərkən deyir ki, bu ölkə türklərin əlindədir».¹⁷ Deməli, fars mənbələrində də “Azərbaycan” dedikdə, “qədim türklər ölkəsi” başa düşülmüşdür. Bununla da 7-ci əsrdə təsdiq olunmuş “qədim Türklər ölkəsi”, “Türklərin vətəni” ruhu “Azərbaycan” kimliyi heç kəsdə şübhə doğurmurdu.

⁹ Süleymanov O. Az-Ya. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 242

¹⁰ Azərbaycan tarixi (uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı, «Çıraq», 2009, s. 164

¹¹ Azərbaycan tarixi (uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı, «Çıraq», 2009, s.158

¹² Azərbaycan tarixi (uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı, «Çıraq», 2009, s. 177

¹³ Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri. «Lider nəşriyyatı», Bakı, 2004, s. 5

¹⁴ Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı, Lider, 2004, s. 63

¹⁵ Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı, Lider, 2004, s. 119

¹⁶ Gəncəvi N. İskəndərnamə. Bakı, «Lider», 2004, s. 314

¹⁷ Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: «Elm», 2005, s.159

OĞUZLAR VƏ AZƏRBAYCAN

“Türklərin ölkəsi”, “Türklərin vətəni” anlamında formulə edilən “Azərbaycan”ın Fəxrəddin, N.Gəncəvi, Xaqani və başqaları tərəfindən eyni anlamda ifadəsi təbii idi. Fəzlullah Rəşidəddin də bu düşüncənin davamı kimi “Oğuznamə”də “Azərbaycan” sözünü Oğuz xanla bağlamışdır. F.Rəşidəddinə görə, Oğuz xan Azərbaycanda məskunlaşdıqdan sonra əmr edir ki, hərə bir ətak torpaq gətirərək təpə yapsınlar: «Əvvəl o (Oğuz xaqan), öz ətəyində torpaq gətirib tökdü. Bunu o özü etdiyi üçün bütün döyüşçülər də onun kimi bir ətak torpaq gətirib tökdülər. Böyük bir təpə düzəldi və adını Azərbaycan qoydular. «Azər» türkcə uca deməkdir, bayqan varlıların, böyüklərin yeri mənasını verir (Bu ölkə belə adla tanındı və elə buna görə də bu gün Azərbaycan adlanır)». ¹⁸ Bu həm də Dış Oğuzlarla İç Oğuzların bütünləşməsindən sonra Oğuzların miladdan öncə 10-6-cı əsrlərdə Azərbaycanda aparıcı qüvvəyə çevrilməsi, hətta oğuzların tanınmış xanı Oğuz xanın “Azərbaycan” adının banisi anlamında öz ifadəsini tapmışdır. Deməli, “Azərbaycan” İç Oğuzlarla Dış Oğuzlarla bağlı ortaya çıxmışdır. Çox güman ki, İç Oğuzlar xəzərlər olmuş, öz adını Xəzər dənizinə, Azərbaycan ölkəsinə vermişdir. Bu anlamda “Azərbaycan” dedikdə, oğuzların və xəzərlərin ölkəsi başa düşülməlidir. Hətta, F.Rəşidəddinə görə hərfi mənada da “Azərbaycan” oğuzlarla, Oğuz xanla bağlı olmuşdur.

Orta Çağda “Azərbaycan” hərfi mənada hansı mənə daşımından asılı olmayaraq “Oğuzlar, Türklər ölkəsi” kimi anlaşılmışdır. Ona görə də, 7-ci əsrdən başlayaraq A.A.Bakıxanlının “Gülüstani-İrəm” əsrənə qədər bütün tarixçilər “Azərbaycan”ı “Türklərin ölkəsi” kimi qəbul ediblər. Bizcə, 7-ci əsrdə Azərbaycanın “Türklər ölkəsi” kimi yad edilməsi, artıq oğuzlar, qıpçaqlar, xəzərlər, hunların daha çox türklər, bəzən də turanlılar adı altında tanınmasıdır. Artıq ilkin orta əsrlərdə “Türk” sözü Oğuz-Xəzər-Hun-Qıpçaq soyluların ümumiləşdirici adına çevrilmişdir. Türk ulusunun Oğuzlar və Xəzərlər yaşayan ölkəsi əsasən “Azərbaycan” idisə, Oğuzlar və Xəzərlə yanaşı bütün Türk xalqlarını özündə birləşdirən isə Turan olmuşdur. Bu anlamda Orta Çağ müəllifləri “Azərbaycan”, “Azərbaycan ölkəsi” ifadələrini ərazi və coğrafi anlamdan uzaq Oğuzlar və Türklər ölkəsi kimi ulus anlamında ifadə ediblər. Beləliklə, Dərbənddən Kəngər körfəzinə, Bakıdan Qarsadək “Azərbaycan” kimliyini müəyyənləşdirən millət Oğuzlar-Xəzərlər-Türklər olmuşdur, bu gündə həmin gerçəklik davam etməkdədir. Bizcə, ərəb və fars tarixçiləri də “Oğuz-Xəzər” kimliyindən çıxış edərək Azərbaycan ölkəsini ya da Azərbaycan coğrafiyasını bu ərazilər çərçivəsində görmüşlər.

Bütün bunlardan çıxış edərək hesab edirik ki, “Azərbaycan” sözü həmin kəlimənin özündə ifadə olunan Türk millətinin (Oğuz, Xəzər, Türk, Azərbaycan) və Türk ölkəsinin-vətəninin (Oğuz, Xəzər, Turan, Türkan, Türkistan, Azərbaycan) adıyla bağlıdır. Orta Çağ müəllifləri də Oğuz, Türk ulusunun mahiyyətindən çıxış edərək həm qövmi, həm də coğrafi anlamında “Azərbaycan”dan söz açıblar. Bütün türksoylu xalqlar üçün də “Azərbaycan”a sahib olmaq, yalnız coğrafi və ölkə-vətən anlamı daşımamış, burada milli mənsubiyyət də əsas rol oynamışdır.

Deməli, Orta Çağda “Azərbaycan” kəliməsi Türk milləti, Türk dövləti anlayışlarının sinonimi olmaqla yanaşı, həmin ulusun, onun dövlətinin coğrafiyalaşmış ya da ölkə-vətən halına gətirilmiş forması da olmuşdur. Buna səbəb odur ki, Orta Çağda “Azərbaycan” tez-tez bir Türk-Oğuz-Turan tayfasından digərinin əlinə keçmişdir. Bu anlamda Oğuzun mərkəzi, Turanın əsas yurdlarından olan “Azərbaycan” bütün türksoylu xalqlar üçün eyni dərəcədə doğma olmuşdur. Ona görə də, Azərbaycan coğrafiyasında, Azərbaycan ölkəsində hökm sürmüş bütün Türk-Oğuz-Turan sülalələri “Azərbaycan”ı qutlu bir mərkəz kimi görmüş, Azərbaycana sahib olmadan yeni bir Türk dövlətini yaratmağın mənasız olduğunu anlamışlar. Biz bunu İşqzular, Aranlarda, Səlcuqlarda, Qıpçaqlarda, Xəzərlərdə, Sacilərdə, Səlcuqlarda, Elxanilərdə, Teymurilərdə, Baharlılarda, Qacarlarda, Osmanlılarda, Səfəvilərdə, Əfşarlarda, Qacarlarda görürük.

“Azərbaycan” kəliməsinin coğrafi və vətən-ölkə anlamda dərkindən çıxdığımız yol göstərir ki, onun mahiyyəti ilk başlanğıcda Türk ulusu və Türk dövləti kimliyində ifadə olunmuş, bu və ya digər mənada ilkin mahiyyətini daima qorumuşdur. Ancaq SSRİ və İran Pəhləvilər dönəmində “Azərbaycan” kəliməsinin coğrafi və ölkə-vətən anlayışı üzərində dayandığı üçün, onun ulus və dövlət kimliyi saxtalaşdırılmağa çalışılmışdır. Özəlliklə, “Azərbaycan” sözünün farsdilli, yunan, suriyani yozumları Türk ulusunun və Türk dövlətinin deyil, hind-avropa mənşəli iran/fars yönlü coğrafiyanın, ulusun tarixinin öyrənilməsinə yol açmışdır. Beləliklə, “Azərbaycan” kəliməsindəki Türk ulusu və həmin ulusun dövləti anlayışı məsələsinin araşdırılmalardan uzun müddət kənar qalması, üstəlik onun daha çox şəxs, coğrafi, ölkə-vətən anlayışları baxımından ön plana çıxarılması qəsdli xarakter daşımıdır. Bütün bunlar kifayət deyilmiş kimi, “Azərbaycan” sözünü “azəri” formasına salaraq uydurma

¹⁸ Rəşidəddin F. Oğuznamə. Bakı, Azərənəşr. 1992, s.22

irandilli-farsdilli etnik qrupa şamil etmək cəhdləri də olmuşdur. Deməli, Türk düşmənləri işlərini ehtiyatlı tutaraq coğrafi və ölkə-vətən anlayışlardan kənarında “xalq” yaratmaq işinə də baş vurmuşdur.

TÜRKÇÜLÜYÜN KİÇİK TURANI: AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ!

X əsrin əvvəllərində əski Türk-Oğuz-Turan ölkəsi olan Azərbaycanın şimal ərazisində, yəni onun bir əsrə yaxın çar Rusiyasının işğalı altında olan hissəsində Türk dövlətinin yaranması təbii proses olsa da, ancaq həmin Türk dövlətinə “Azərbaycan” adının verilməsi çox şeyləri, o cümlədən bu bölgə əhalisinin tarixi, siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni sistemlərində ciddi dəyişikliklərlə yadda qalmışdır. Başqa sözlə, “Azərbaycan” adının dünyanın siyasi sistemində daxil olması istər-istəməz Rusiya, Qacarlar, Osmanlı, Böyük Britaniya və başqa dövlətləri və onların ideoloqlarını hərəkətə keçirmişdi. Özəlliklə, “Azərbaycan Cümhuriyyəti” adının “tarixi-coğrafi Azərbaycan” ölkəsinin, vətəninin bir hissəsində yeni yaranmış Türk dövlətinin adı kimi bəyan edilməsi Rusiya, Qacarlar və Osmanlıları daha çox maraqlandırmışdır ki, ötən 100 il ərzində də “Azərbaycan milli ideyası” ətrafında dissusiyalar öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

Bizcə, 1918-ci ildə qurulan dövlətə “Azərbaycan” deyil, başqa bir ad məsələni, Oğuz Cümhuriyyəti ya da Türkistan ismi verilsəydi, bu ərazidə yaşayan Türk xalqının SSRİ və SSRİ-dən sonrakı dövrdə həyatı müsbət və mənfi anlamda xeyli dərəcədə fərqli olacaqdı. Ancaq yeni Türk dövlətinə “Oğuz Cümhuriyyəti” adı verilməyi halda, bu adı daşıyan ulusun tarixi taleyinin hansı istiqamətdə inkişaf edə biləcəyi haqqında fikir yürütmək çox çətinidir. Amma bir şeyi dəqiq bilirəm ki, yeni Türk dövlətinin ismi məsələsinin müzakirəsində “Azərbaycan”la yanaşı Oğuz ya da Türkistan adı üzərində dayanılması da təsadüfi olmamışdır. Çünki bu bölgənin aborigen yaşayanları olan Türklər öz ölkələrini milli kimliklərinə uyğun olaraq Türkistan, Xəzran-Azərbaycan, Oğuz, Turan kimi tarixə daha çox damğasını vuraraq Oğuzluğunu, Turanlılığını, Xəzərliliyini, Türklüyünü də XX əsrin əvvəllərində qoruyub saxlamışdır. Məhz bu vahidliyin, eyniliyin nəticəsi olaraq da yeni Türk dövlətinin ismi kimi əsasən “Oğuz”, “Türkistan” və “Azərbaycan” adları ön plana çıxmışdır. Bu anlayışlardakı vahidlik, eynilik də hərfi mənə üzərindən deyil, tarixi gerçəklik və milli mənsubiyyət əsasında ifadə edilmişdir.

Bu adlardan hər birinin Türklüyü ifadə etdiyini yaxşı anlayan milli aydınlarımızın sonunda ən optimal variant olaraq “Azərbaycan” üzərində dayanmaları isə diqqətçəkicidir. Yeni yaranmış Türk dövlətinə konkret etnik kimliyi ifadə edən, bu anlamda heç kəsdə şübhə yeri qoymayan Oğuz, Türkistan deyil, artıq Türk ulusu mahiyyətindən kifayət dərəcədə uzaqlaşdırılaraq daha çox İrançı-Ariyançı coğrafiya ya da ölkə anlamında yaygın “Azərbaycan” adı üzərində dayanılması Türk aydınları, o cümlədən Türk xalqı arasında istər-istəməz mübahisələrə yol açmışdır. Başqa sözlə, daha çox hərfi mənada, özü də fars dilində “odlar yurdu” ya da ona yaxın anlamda izah olunan “Azərbaycan” adının yeni Türk dövlətinə verilməsi birmənalı qarşılanmamışdır. Həmin dövrdə Türk aydını Əmin Abid yazırdı ki, 1918-ci ildə Cənubi Qafqaz Seymində təmsil olunan türklərin gürcülər və ermənilərdən fərqli olaraq ölkələrinə verdikləri «Azərbaycan» adı millətin adına uyğun olmamışdır: «Ancaq bizdən daha irəli görüşlü olan qonşularımız hadisəyə millət açısından yaxınlaşaraq doğru bir tanımlamayla öz ölkələrinə Gürcüstan və Ermənistan adını verdikləri halda, türk üzvlər hökumətimizin adıyla ilgili fərqli bir görüş ortaya qoydular. Seyimdəki türklər hökumətimizə Azərbaycan adını vermişlərdir».¹⁹

Şübhəsiz, həmin dövrdə Türk aydınlarından xeyli bir hissəsinin “Azərbaycan Cümhuriyyəti” adına olan etirazlarının kökündə də məhz “Azərbaycan” anlayışının Türklükdən xeyli dərəcədə uzaqlaşdırılmasıyla bağlı idi. Özəlliklə, “Azərbaycan” anlayışının tarixi-coğrafi və etnik anlamda iranlaşdırılması ya da ariyanlaşdırılması (hind-avropa nəzəriyyəsinə) fonunda, Türk milliyətçilərinə görə belə bir ismin Türk dövlətinə verilməsi məntiqəuyğun ola bilməzdi. Ancaq Türk düşməni ideoloqların “Azərbaycan” anlayışını türklükdən, oğuzluqdan, turanlılıqdan uzaq tutulub iranlaşdırılması, ruslaşdırılması, avropalaşdırılması prosesini zamanında çox yaxşı dərk edən milli ideoloqumuz Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Turanın mərkəzi olan Azərbaycanın bir hissəsində yaradılmış Türk dövlətinə “Azərbaycan Cümhuriyyəti” adının verilməsində əsas məqsədi quzeyli-güneyli Azərbaycanı, Azərbaycan türklərini Türklüyə, Oğuzluğa və Turanlığa yenidən qaytarmaq idi. Bizcə, bu anlamda yeni yaranmış Türk dövlətinə “Oğuz” ya da “Türkistan” deyil, məhz “Azərbaycan” adının verilməsi Türk kimliyinin ifadəsi baxımından uğurlu görünməsə də, ancaq burada əsas məsələ daha geniş çaplı milli hədəfin ortaya atılması idi. Belə ki, əgər yeni Türk dövlətinə “Oğuz Cümhuriyyəti” ismi verildiyi halda, 1828-ci ildə fiziki cəhətdən bölünmüş Azərbaycan türkləri mənəvi-ruhi cəhətdən də parçalanmış olacaqdılar. Bununla da Oğuz türkləriylə Azərbaycan türkləri arasındakı bağ, indiki Türkiyə ya da Türkmənistan türkləriylə olan bağdan uzağa getməyəcəkdi. O zaman Oğuz türkləri də məcburən Qacarlar dövlətindəki Azərbaycan türklərinin dövlətçilik ənənələrindən tutmuş fəlsəfi, mədəni, ədəbi irsinə qədər hər bir şeydən uzaq durmaq məcburiyyətində qalacaqdılar.

¹⁹ Əmin Abid. «Müsavət» jurnalı, 1995, №: 8, səh. 81–82.

Ona görə də “Azərbaycan” milli ideyasının müəllifi olan M.Ə.Rəsulzadə Türk dövlətinə belə bir adın verilməsini üç faktorla izah etmişdir: 1) “Qafqaz Azərbaycanı” və “İran Azərbaycanı”nda məskunlaşmış türklər tarixən milli kimlik anlamında “Azərbaycan”la bağlı olmuş, bu anlamda milli kimliyi “Azərbaycan türkü”, milli dili “Türk dili” ya da Türk dilinin Azərbaycan şivəsi adlandırılmışdır; 2) Quzeyli-güneyli Azərbaycan türkləri dil, din, etnik, mədəni və sosial baxımdan tarixən vahidlik təşkil etmişdir; 3) Qafqaz türklərinin yaşadıkları coğrafiya da tarixən “Azərbaycan” adını daşımışdır.

Qeyd edək ki, Rəsulzadə bu məsələylə bağlı fikirlərini ilk dəfə açıq şəkildə 1916-cı ilin oktyabrında “Açıq söz” qəzetində qələmə aldığı “Nə Qafqasiya, nə də İran” məqaləsində ifadə etmişdir. O, həmin məqaləsində yazırdı ki, Qafqaz türklərinin özlərini “qafqasiyalı” adlandırır və Azərbaycanı iki hissəyə bölən Araz çayının o biri tayında yaşayan “İran” türklərinə “iranlı” kimi yuxarıdan aşağı bir nəzərlə baxmaq ruhumuza sirayət erməyən bir xəstəlikdir. Onun fikrincə, Şimali Azərbaycanda yaşayan türklərin özlərini “İran Azərbaycanı” türklərindən ayrı müstəqil bir etnoqrafik vücut kimi “Qafqaz türkü” adlandırması yanlışlıqdır. Çünki Türk şöbələri arasında “Qafqaz türkü” ismiylə tanınan etnoqrafik şöbə yoxdur. O, yazırdı: “Azərbaycan türkü, Azərbaycan şivəsi, Azərbaycan ədəbiyyatı var. Ola da bilər. Fəqət Qafqasiya türkcəsi və Qafqasiya türkü olamaz. Bu gün nə “Xosrov Pərvizi” yazan Mirzə Abdullah iranlı, nə də Kazımoğlu qafqasiyalıdır. Onların ikisi də azərbaycanlılardır. Birincisinin əsəri, ikincisinin də mütaliəsi nə iranca yazılmış, nə də qafqazca. İkisi də türkcə yazılmışlar. Biz, özümüzü qafqasiyalı sananlar bu həqiqəti bir kərə bilməli və anmalıyıq ki, yurdumuzda mühacir və mehman sifətilə yaşayan “İran”lılar, az bir istisna ilə İran Azərbaycanından gəlmiş iranlılardır. Onların dili də, məişəti də, adət və əxlaqları da bizimkinin eynidir. Başqa dürlü olamaz da. Çünki hamımız bir kütlənin (Azərbaycan Türkünün) parçası, bir məcmuin hissəsiyik, xəlf təbrincə, “hamımız bir bezin qırağıyız”, Araz çayının qismən bu, qismən də o tərəfində bulunan türklər, bir kərə bilməlidir ki, nə iranlı, nə də qafqasiyalı bəlkə: azərbaycanlılardır”.²⁰

Gördüyümüz kimi, Rəsulzadə “Azərbaycan” ideyasını hər şeydən öncə Qafqaz türkləri ilə “İran” türklərini birləşdirən, onların biri-birindən ayrı deyil vahid ulus olması anlamında gündəmə gətirmişdir. Başqa sözlə, Rəsulzadənin irəli sürdüyü “Azərbaycan” ideyasının əsasını Dərbənddən Kəngər korfəzinə, Bakıdan İrəvanadək eyni adət-ənənəyə, əxlaqa, məişətə, dilə, ədəbiyyata sahib olan türklərin vahidliyi, bütünlüyü təşkil etmişdir. Bu mənada Rəsulzadə yazılarında artıq “Azərbaycan türkləri”,²¹ “Azərbaycan muxtariyyəti”²² anlayışlarına geniş yer verir, türk xalqları arasında Azərbaycan türklərinin öz dili, öz ədəbiyyatı, öz adətini etməsini müdafiə edirdi.²³ 1917-ci ilin mayında Moskvada keçirilən Birinci Rusiya müsəlmanları qurultayında digər türk millətləriylə yanaşı “Azərbaycan muxtariyyəti” ideyasını da irəli sürən Rəsulzadə artıq həmin ilin sonunda “Azərbaycan muxtariyyəti hamam bir əmri-vaqə halını almaldır”- deyərək,²⁴ fikrini açıq şəkildə ifadə etmişdir. Bizcə, “Azərbaycan muxtariyyəti” ideyasını ortaya atan Rəsulzadə, bununla da yeni bir Türk dövlətinin adının bəslənməsi yolunda ciddi zəmin hazırlamış, eyni zamanda “Qafqaz” türkləriylə “İran” türklərinin ortaq adı ya da türklük adını da dəqiqləşdirmişdir: Azərbaycan türklüyü!!!

“Azərbaycan türklüyü” ya da Azərbaycan milli ideyası ortaya atıldığı zaman İslam birliyindən çıxış edən milli ittihadçılarla Rusiya birliyinə inanan milli sosial-demokratlar (bolşeviklər, menşeviklər, sosialistlər) birmənalı şəkildə buna qarşı çıxdılar. Belə ki, “Azərbaycan muxtariyyəti” ideyasını ittihadçılar İslam birliyinin parçalanması, milli sosialistlər isə Rusiya demokratiyasından ayrı düşmək kimi yozurdular. Azərbaycan milli ideyasının əleyhdarları olan milli ittihadçılarla milli sosial-demokratlar (bolşeviklər, menşeviklər, sosialistlər) bu fikirlərini Azərbaycan Cümhuriyyəti yaranana qədər davam etdirdilər. Yalnız 1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Cümhuriyyəti adlı yeni Türk dövlətinin bəyanından sonra yavaş-yavaş milli ittihadçılarla milli-sosial demokratlar da “Azərbaycan” milli ideyaya sahiblənməyə başladılar. M.Ə.Rəsulzadə 1918-ci ilin 10 dekabrında parlamentin 2-ci iclasındakı çıxışında “Azərbaycan” kəliməsinin ideyadan reallığa gedən yolda keçdiyi yolu göstərmək üçün deyirdi: «Bizim yaxın məqsədlərimizdən biri olan Azərbaycan muxtariyyətini tələb edərkən həm sağdan, həm də soldan hücumlara düşər oluruq. Sağdakılar bir nöqtədən Azərbaycan muxtariyyətini inkar edirdilər. Sağdan deyirdilər ki, Azərbaycan-Azərbaycan deyər müsəlmanları parçalayır, türklük bayrağı qalxızarkən – nəuzu billah (Allah eyləməsin – F.Ə.)- İslama xətər vurursunuz. Soldan da iddia edirdilər ki, Azərbaycan davası bizi inqilabçı, hürriyyətpərvər Rusiya demokratiyasından ayırır, xan, bəy hökuməti düzəltməyə səbəb olur... Daima Azərbaycan məfkurəsinin müdafiəçisi olan firqəmiz üçün bu gün o böyük məqsəd hasil olmuşdur. Çünki artıq gərək sağlar, gərəkə solar Azərbaycanı inkar

²⁰ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. III cild, - Bakı, “Elm”, 2012, s.537

²¹ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild, - Bakı, “Qanun nəşriyyatı”, 2013, s.150

²² Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild, - Bakı, “Qanun nəşriyyatı”, 2013, s.204, 388

²³ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild, - Bakı, “Qanun nəşriyyatı”, 2013, s.186

²⁴ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild, - Bakı, “Qanun nəşriyyatı”, 2013, s.408

deyil, var qənaətlərlə isbat edirlər. Çünki artıq Azərbaycan fikri üzərində müsəlman firqələri arasında ixtilafı-nəzər yoxdur. Çünki cəmiyyətimizin zehmində Azərbaycan istiqlalı fikri yer tutmuş, yerləşmişdir. Çünki üçrəngli o məğrur bayraq artıq siyasətən hamımızı birləşdirmişdir».²⁵

Ancaq Şimali Azərbaycan türkləri arasında “Azərbaycan” milli ideyası öz yerini gücləndirməyə çalışdığı bir dövrdə, bu dəfə “Azərbaycan” isminə qarşı etirazlar Qacarlar dövlətindən, daha doğrusu bu dövrdə “İran”, “İranlı” adlarıyla pərdələnən fars şovinistlərindən gəlməyə başladı. Belə ki, Tehranda nəşr olunan “Novbahar” qəzeti 1918-ci ilin əvvəllərində yayımladığı saylarının birində Şimali Azərbaycan türklərinin “Azərbaycan” ideyası zəminində Azərbaycan muxtariyyəti uğrunda mübarizə aparmasını tənqid etmişdir. “Novbahar” qəzetinin ideoloqlarına görə, Azərbaycan muxtariyyəti ideyası “İran” dövlətinin istiqlalına qarşı olub “İran Azərbaycanı”nı da özünə birləşdirmək niyyəti güdür. “Novbahar” qəzetinin müdiri Məlikşüəra yazırdı: “Qafqaz Azərbaycanı türklərinin islamiyyət evində özlərinə məxsus otaq tutmağa haqları yoxdur: məgər inke özlərinə məxsus olan otağa bizə, yəni İrana, yəni Osmanlı türklərinə ilhaq edələr”.

M.Ə.Rəsulzadə “Novbahar” qəzetinin bu iddiasına cavab olaraq yazırdı ki, Müsavat Partiyasının əsas hədəfi “İran dövləti” ya da “İran Azərbaycanı” deyil, Bakı, Gəncə, İrəvan və qeyri əyalətlərdən ibarət olan Qafqaz Azərbaycanı türklərinin muxtariyyəti və istiqlalıdır. Rəsulzadə yazırdı ki, bu mənada “Novbahar” müdiri möhtərəm Azərbaycan adından nahaq xof və dəhşətə düşmüşdür... Azərbaycan yüz on il bundan qabaq havayiruzigardan təqsim olundu və Araz çayının Şimal tərəfində olan qitələri rus aldıqdan sonra Azərbaycan adını götürüb Zaqafqasiya adlandırdılar ki, Məvarayi-Qafqaz olsun”.²⁶

Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra da “Azərbaycan” ismi üzərindən müzakirələr davam etmiş, bu müzakirələrin mərkəzində isə Bakıdakı “Azərbaycan” qəzeti ilə Tehrandakı “İran” qəzeti dayanmışdır. Belə ki, Rəsulzadə 1919-cü ilin aprelində “Azərbaycan” qəzetində yayımlanan “İran və biz” məqaləsində Qacarlar dövlətindəki irançılığın yeni Türk dövlətinin “Azərbaycan” adı üzərindən sepulikasiyalar etməsinin doğru olmadığını yazmışdır. Milli ideoloqumuz Qacarlar dövlətinin türk kimliyini öndə tutaraq yazırdı ki, Cümhuriyyətlə Şahlıq arasında iqtisadi, ədəbi, tərbiyəvi, ən əsası böyük bir qohumluq vardır.²⁷ Bü baxımdan irançı aydınların Azərbaycanın şimalında yaranan Türk Cümhuriyyətinin isminə düşməncəsinə münasibət bəsləyərək bunu, “İran”a təhdid kimi görmələrini doğru qəbul etməyən Rəsulzadə hesab edirdi ki, “Azərbaycan” adını Qacarlardakı Azərbaycanla bağlayaraq başqa mənalara yozmağın bir anlamı yoxdur: “Azərbaycan derkən qəsdimiz Şimali Azərbaycan və yaxud Qafqasiya Azərbaycanıdır ki, əski Aran ilə Şirvan və Muğanı ehtiva edər. Azərbaycan ismi isə coğafi istilahlardan ziyadə qövmi bir mənə ilə işlənmişdir. Biz kəndimizi Azərbaycan dili ilə (ki türkcənin bir növüdür) mütəkəllim məxsus bir qövm ədd edəriz. Bu qövmün ismi nə Aran, nə Şirvan, nə də Muğandır. Yalnız Azərbaycanıdır”.²⁸

Bizcə, Rəsulzadə bu məqaləsində yeni Türk dövlətinə niyə “Azərbaycan” adının verilməsi məsələsinə əsasən nöqtə qoymuşdur. Milli ideoloq “Azərbaycan” adının yalnız coğrafi ya da vətən anlamında başa düşülməsini yanlış olduğunu, burada əsas məsələnin “Azərbaycan” kəliməsinin milli kimlik olaraq anlaşılmasının önəmli vurğulamışdır. Başqa sözlə, “Azərbaycan” kəliməsinin milli kimlikdən uzaqlaşaraq coğrafiya ya da vətən anlamında başa düşülməsini doğru qəbul etməyən Rəsulzadə hesab edirdi ki, türklüyün, o cümlədən Azərbaycan türklüyünün sinonimi olan Azərbaycan milli kimliyi çar Rusiyasının işğal dönməndə etibarən yayılmışdır. Belə ki, çar Rusiyasının “Azərbaycan” adına qoyduğu mümkün yasaqlara baxmayaraq, 19-cu əsrin ikinci yarısından etibarən Gəncə, İrəvan və Bakı vilayətlərindən gedib Sankt-Peterburq, Moskvada təhsil alan tələblər “Azərbaycan cəmiyyəti” adlı təşkilatlar qurmuş, “Azərbaycan gecəsi” tədbirləri keçirmişlər. Hətta, Qafqaz türkcəsindən rusçaya lüğət tərtib edən milli aydınımız S.M.Qənizadə kitabına “Azərbaycan türk dili-Rusca lüğət” ismini vermişdir. Bütün bunların nəticəsi olaraq Rəsulzadə yazırdı: “Ola bilər düşünülün ki, başqa bir isimlə olsa da məxsus bir qövm olmaq əsası və xüsusiyyəti uya bilər bir kütlə olduğu üçün mətlub degildir. Böylə bir düşüncənin, əlbəttə ki, ciddi mütəfəkkirlərcə beş para qiyməti olamaz. Çünki o zaman cümhuriyyətimizi təşkil edən qövmin qövmiyyətini inkar etmək, ona kəndi müqəddəratını təyin haqqını verməmək icab edər. Böylə bir vəziyyətə ruslar, ingilislər, firəng və sair xristian millətlər durmadığı halda dindəş bir dövlətin duracağını qətiyyənlə təsəvvür etməyiz. Böylə olunca Azərbaycanın nə ismi, nə də cismi iranlı qardaşlarımızda şəkk və şübhə hissi oyatmamalı, yanı başlarında bir Ermənistan, bir Gürcüstan hökuməti təşəkkül etdiyi bir zamanda, bir də həmkeş

²⁵ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. V cild, - Bakı, “Təhsil”, 2014, s.105-106

²⁶ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild, - Bakı, “Qanun nəşriyyatı”, 2013, s.448

²⁷ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. V cild, - Bakı, “Təhsil”, 2014, s.229

²⁸ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. V cild, - Bakı, “Təhsil”, 2014, s.231

(dındaş, məzhəbdəş – F.Q.) və əqraba bir Azərbaycan Cümhuriyyətinin təşəkkül edib kəsbi-qüvvət etməsini səmimənə bir surətdə arzu etməlidirlər”.²⁹

Ancaq Rəsulzadənin bütün bu uzlaşdırıcı fikirlərinə baxmayaraq, Qacarlar dövlətini yıxmaqda qərarlı olan irançı ideoloqlar başda “İran” qəzeti olmaqla yazırdılar ki, Qafqzın bir qimindən ibarət olan Türk dövlətinə “Azərbaycan” isminin verilməsi doğru deyildir. Çünki “Azərbaycan” adı yalnız “İran”ın qədim vilayəti kimi tanınan Azərbaycan əyalətinin haqqıdır. Bir sözlə, irançı ideoloqlar bütün vasitələrə əl ataraq “Azərbaycan”ı tarixi-coğrafi anlamda sözdə “İran”ın qədim əyaləti kimi qələmə verir, mümkün qədər türklük və turanlılıqdan uzaq tutmağa çalışırdılar.

Şübhəsiz, irançı ideoloqların “İran Azərbaycanı” iddiasına qarşı bu cür tutumuna qarşı çıxan Rəsulzadə “Azərbaycan və İran” adlı növbəti məqaləsində bir daha yazırdı ki, Qafqzda Azərbaycan türk milləti, azərbaycanlılar “Azərbaycan” kəliməsini coğrafi mənadan çox milli mənsubiyyət olaraq qəbul edirlər. Deməli, dünyada yalnız “Azərbaycan” adlı bir coğrafiyayla yanaşı “Azərbaycan camaatı” da vardır. Milli ideoloqumuza görə, “Azərbaycan camaatı” da özünə məxsus bir ləhcə ilə danışan Türk xalqlarından bir millətdir ki, o, başqa adla Qafqz türkləri də olaraq tanınır. Bu anlamda Qafqz türklərinin ədəbiyyatı, teatru, operası, dili də “Azərbaycan”la bağlıdır. Beləliklə, coğrafi anlayışlar üzərindən müazakirələr aparılmasını doğru saymayan Rəsulzadə “Azərbaycan” ideyasında əsas vurğunun milli kimlik üzərində qurulmasını vacib hesab etmişdir: ““Qafqz müsəlman türkləri” ilə azərbaycanlı təbirinin eyni mənanı ifadə etdiklərini coğrafiya nöqtəyi-nəzərindən cərh (yaralama, sanema) eləmək mümkün olsa da, qövmiyyət nöqtəyi-nəzərindən bunu inkar etmək mümkün deyildir. Zira İrəvan, Gəncə və Bakı quberniyalarındakı “türklər” ilə Ərdəbil, Marağa, Xalxal, Təbriz və Qaracadağ mahallarındakı “türklər”in biri-birindən nə ilə ayırdıqlarını mən yaxşı fərq edəmiyəm. Eyni dil, eyni adət, eyni məzhəb, eyni ənənələr burada da, orada da hökmfərma, ortada yalnız yüz illik digər bir siyasi həyat ilə yaşamının təsiri mövcuddur. “Qafqz müsəlman türkləri”nin “İran müsəlman türkləri” kimi tanınan bir ismi vardır: Azərbaycan türkü”.³⁰

Beləliklə, “Azərbaycan” kəliməsini milli kimlik anlamında irəli sürənlər Azərbaycan Cümhuriyyətini də milli həyat yaşamaq istəyən Azərbaycan türk millətinin təsis etdiyi bir dövlət olaraq görürdülər. Azərbaycan türk millətinin də “Azərbaycan Cümhuriyyəti” adından Qacarlardakı Azərbaycan türklərinə görə imtina etməsi məntiqli hesab olunmurdu. Qaldı ki, irançıların Azərbaycan Cümhuriyyəti adı altında öncə Qafqz Azərbaycanı türklərinin, daha sonra da Qacarlardakı Azərbaycan türklərinin istiqlalını istədikləri müddəasına, Azərbaycan türk aydınları bunu da əsassız hesab etmişlər.

Deməli, yeni Türk dövlətinə “Azərbaycan Cümhuriyyəti” adını verən başda M.Ə.Rəsulzadə olmaqla, milli ideoloqların düşüncəsində nə keçmişə yönəlmiş türksüz “Azərbaycan tarixi” yaratmaq, nə də gələcəyə yönəlmiş türksüz “Azərbaycan dili” anlayışını ortaya atmaq fikri əsla olmamışdır. Rəsulzadə açıq şəkildə yazırdı ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti dövlətini, “Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixini”, “Azərbaycan Cümhuriyyəti mədəniyyətini”, bu dövlətin rəsmi Türk dilini, bir sözlə “Azərbaycan” anlayışını Türklükdən, Türk mədəniyyətindən, Türk dövlətçiliyindən, Türk tarixindən ayrıca hesab etmək mümkün deyildir.³¹ Eyni zamanda M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, bu Cümhuriyyət “Azərbaycan” adlansa da əslində bir türk hökuməti, başqa sözlə kiçik Türkiyədir.³² Deməli, «Azərbaycan» sözü dövlətçilik ideologiyası ilə bağlıdır, ancaq ölkənin adının nə cür adlanmasından asılı olmayaraq əslində bu dövlət türk dövləti, türk hökumətidir. Hər halda açıq şəkildə hiss olunur ki, Cümhuriyyət ideoloqları milli mənsubiyyət, milli dili, milli mədəniyyəti, dövlətçiliyi, dövlət ənənələrini həm «Azərbaycan»-azərbaycanlılıq, həm də türkcülük-turanlılıq ideyaları əsasında təbliğ ediblər. Bundan çıxış edərək M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, Rusiyada yaşayan Qafqz müsəlmanlarını «türk», ölkələrini «Azərbaycan» kimi qəbul etdirmək qazanılmış bir dava idi. Onun fikrincə, «Azərbaycan» sözü artıq xalqın düşüncəsində də coğrafi mənadan ideoloji mənaya çevrilmişdir: «Xalqın düşüncəsində AZƏRBAYCAN məfhumu coğrafi bir mənadan ziyadə (daha çox – F.Ə.) fikir və əməl şəklində təcəssüm ediyor».³³

Deməli, «Azərbaycan», «azərbaycanlılar» anlayışları yalnız birinci Dünya müharibəsi dövründə, xüsusilə 1918-ci ildə Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması ilə «tarixi-coğrafi-siyasi» və «təbii-coğrafi», yaxud da

²⁹ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. V cild, - Bakı, “Təhsil”, 2014, s.231

³⁰ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. V cild, - Bakı, “Təhsil”, 2014, s.239

³¹ Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990, səh. 12

³² Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990, səh. 10

³³ Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990, səh.95

coğrafi məkan, vilayət, əyalət anlamlarından kənara çıxaraq siyasi-ideoloji mənada milli ideologiya səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir. «Azərbaycan» anlayışının milli ideyalardan birinə çevrilməsi nəticəsində də «Azərbaycan milləti», «Azərbaycan türk milləti», «azərbaycanlı», «Azərbaycan xalqı», «Azərbaycan türk dili», «Azərbaycan türk dövləti» istilahlər istər ölkə daxilində, istərsə onun xaricində müəyyən status qazanmağa başlamışdır.

Ona görə də, «Azərbaycan»nın etnik kimliyi ifadə etməməsiylə bağlı bir çox iradlar olsa da, bütövlükdə onun Türklüyə, Oğuzluğa zidd olmadığını da təsdiq edirdilər. Bu amildən çıxış edərək «Azərbaycan» kəliməsini dövlət adı kimi təsbitlənməsinə çalışanlar, eyni zamanda türk olmayan etnik azlıqların da «Azərbaycan»a müsbət yanaşacaqlarını yaxşı bilirdilər. Beləliklə, «Azərbaycan» dövlət adına çevrilməklə bir tərəfdən oğuzluğunu-türklüyünü yenidən ortaya qoyur, digər tərəfdən tarixdəki bütövləşdirici, birləşdirici funksiyasını da davam etdirirdi. Hər halda «Azərbaycan» adlı Oğuz-Türk dövləti dünyanın yeni tələblərinə əsasən yaradılmışdır ki, burada qurucu, əsas nüvə Azərbaycan türkləri olsa da, eyni zamanda milli-demokratik prinsiplərə uyğun olaraq etnik azlıqların maraqları da nəzərə alınır.

Bu baxımdan yeni yaranmış dövlətlərin ideoloqlarının bir tərəfdən «Azərbaycan Cümhuriyyəti» türk tarixi, türk ədəbiyyatı, türk mədəniyyəti anlamında onun bir parçası olması kimi varislik prinsiplərini gözləməsi, digər tərəfdən vətən və coğrafiya anlamındaki «Azərbaycan»dan uzaqlaşaraq onu millət və dövlət olaraq ifadə etmələri təsadüfi ola bilməzdi. Hər halda 1918-ci ilə qədər daha çox coğrafi və vətən anlamında qəbul edilən, ancaq Rəsulzadənin sayəsində milli mənsubiyyətinə dönmə «Azərbaycan» kəliməsinin «Türk-Oğuz» etnik kimliklə eyniləşdirilməsi, eyni zamanda dövlət kimi ifadəsi keçmişlə bağlılığı ortaya qoymuşdur.

Bütün hallarda «Azərbaycan» kəliməsinin dövlət adı kimi seçilməsi, onun Türk milli kimliyi üzərində ifadəsi təsadüfdən çox, məntiqli bir «yol xəritəsi»dir. Çünki «Azərbaycan» sözü yunan, fars, suriyani mənəblərə görə zahirən coğrafi və ölkə-vətən anlamında Türklüyə yad kimi görünə belə (halbuki «Azərbaycan» kəliməsi yerli mənəblərdə birmənalı olaraq türklük, oğuzluq, xəzərliklə ifadə olunur), onun xalqının mahiyyət etibarilə Türklüklə bağlı olması Azərbaycan Cümhuriyyəti meydana çıxana qədər əsasən heç kəsdə şübhə doğurmamışdır. Ancaq Azərbaycan Cümhuriyyətinin meydana çıxmasından sonra yeni dövlətin yaşayanlarının türksöylü, irandilli, qafqazdilli ya da digər xalqlardan biriylə bağlı olması barədə fikirlər ortaya çıxmışdır. Bir qədər də dəqiqləşdirsək deyə bilərik ki, əvvəllər tək-tük hallarda Azərbaycan türk xalqının kimliylə bağlı səsləndirilən fikirlər Cümhuriyyətin qurulduğundan sonra özünün kuluminasiya nöqtəsinə çatmış, bu günə qədər də həmin məsələ ətrafında müzakirələr davam etməkdədir.

TÜRK AZƏRBAYCANA QARŞI «RUS AZƏRBAYCANI» VƏ «İRAN AZƏRBAYCANI» İDEYALARI

Şübhəsiz, «Azərbaycan» məsələsinin günümüzdə qədər aktuallığını qoruyub saxlamasında Rusiya (çar Rusiyası, Sovet Rusiyası, Rusiya Federasiyası), «İran» (Qacarlar, Pəhləvilər və İİR) və Türkiyə (Osmanlı, Türkiyə Cümhuriyyəti) kimi 3 dövlətin ideoloqlarının, dövlət xadimlərinin də əhəmiyyətli dərəcə də rolu olmuşdur. Özəlliklə, Sovet Rusiyası və Pəhləvilər İranının yetkililəri, ideoloqları 1920-1930-cu illərdə «Türk Azərbaycanı»nın «Türksüz Azərbaycan»a yəni Azərbaycanın şimalının «Sovet-Rus Azərbaycanı»na, cənubunun isə «İran Azərbaycanı»na çevrilməsi yolunda böyük bir yol qət etmişlər. Belə ki, bu dövrdə Sovet Rusiyasında Poxomov, Dyakonov kimi yarırus yarıyehudi tarixçilər, Pəhləvilərdə isə Əhməd Kəsrəvi tək yarıtürk yarıiranlı alimlər Türk-Oğuz-Turan ruhlu Azərbaycanı istər hərfiyyən, istərsə də mahiyyətcə təhrif edərək «Azəri» anlamında irandilli, ya da «Azərbaycanlı» mənasında qafqazdilli (əslində rusdilli) «xalq» yapmağa başlamışlar.

Bu baxımdan zərrə qədər də şübhə etmirik ki, Sovet Rusiyası və Pəhləvi İran ideoloqları tərəfindən milli kimliyin ifadəsi kimi ortaya atılan «Azəri» və «Azərbaycanlı» anlayışları «Azərbaycan» kəliməsinin Türk-Oğuz-Turan mahiyyətindən uzaqlaşdırmaq üçün öncədən düşünülmüşdü. Amma onlar ilk dövrlərdə çalışırdılar ki, mümkün olduğu qədər «Azəri» və «Azərbaycanlı» anlayışları Azərbaycan türk aydınlarının özləri tərəfindən irəli sürülsün, əsaslandırılınsın. Bu məqsədlə «Azərbaycan» sözünün orta əsr müəlliflərinin əsərlərinə istinadən türklükdən, oğuzluqdan uzaq yeni-yeni şərhləri ortaya atılırdı. Çox təəssüflər olsun ki, əsil türk ruhlu aydınlarımızda bir çox hallarda bunun fərqi varmıdan «Azərbaycan» kəliməsinin fars, suriyani, yunan anlamındaki təfsirlərinə uymuşlar. «Azərbaycan» kəliməsinin bu dillərdəki yozumu isə onu türklükdən daha da uzaqlaşdırmışdır.

Halbuki «Türk» sözünün milli kimlik və dövlət adı kimi əsasən 4-7-ci əsrlərdə yaygınlaşdığını nəzərə alsaq, o zaman görərik ki, «Azərbaycan» kəliməsi daha əskilərdə Türklükdən çox Oğuzluğu, Xəzərliyi, Q(K)azaxlığı ifadə etmişdir. Əlbəttə bu o demək deyil ki, daha əskilərdə «Türk», «Turan» anlayışları olmayıb. Sadəcə, Azərbaycan və ona həmhüddü ölkələr daha əskilərdə Turan-Türk və Oğuz-Xəzər anlayışları arasında yer

dəyişdirmiş, ancaq onlardan bizə dörd əsas ad qalmışdır: 1) Oğuz; 2) Turan; 3) Xəzər; 4) Azərbaycan. Şübhəsiz, Azərbaycan ya da Xəzərbaycan məhz Oğuzluğun və Turanlılığın ən çox bu bölgədə yayılmasının, eyni zamanda Azərbaycanın ən əski dövrlərdən türklərin-turanların ölkəsi olmasının bariz örnəyidir. Bu anlamda sonralar və hazırda Azərbaycan türklərinin Oğuzların-Xəzərlərin davamçısı kimi “Azərbaycan” və “Xəzər” kəlimələrinə sahib çıxmaları təbiidir. Bir sözlə, indi bütövlükdə Türk adlananlar vaxtilə Oğuz, Xəzər, Qazax, Bulqar, Hun, Suvar, Baharlı, Qacar, Əfşar və başqa isimlərlə tarixdə adını qoymuşlar ki, onların hər biri bizim, yəni “Azərbaycan Türk xalqının tarixi”nin bir hissəsidir.

Bunu, bizdən daha yaxşı bilən Sovet-Rus və İran-Fars ideoloqları da daima Xəzərləri, Hunları, İskitləri-Oğuzları, Qazaxları, Baharlıları, Bayandurları, Qacarlara “Türk Azərbaycan”ından, Azərbaycan Türk tarixindən uzaq tutmağa çalışmışlar. Beləliklə, onların “Azərbaycan” kəliməsi üzərində apardığı ideoloji oyunlar 1930-cu illərin sonlarına doğru həm “Sovet Azərbaycanı”, həm də “İran Azərbaycanı”nda öz “bəhərsini” verməyə başlamışdır. Özəlliklə, “Sovet Azərbaycanı” və “İran Azərbaycanı”nda milli ruhlu aydınların repressiyaya cəlb olunmasıyla yalnız Türk millətinin milli ruhlu başbilənlərinin həyatlarına son qoyulmamış, eyni zamanda onun Oğuz-Türk-Turan ruhlu milli dilinin (Türk dilinin), milli kimliyinin (Türk kimliyinin), milli vətəninin (Türk Azərbaycanının) üstündən də amansızcasına xətt çəkilmişdir. Bununla da, Dərbənddən Kəngər körfəzinə, Bakıdan Ərzuruma qədərki Türk Azərbaycanında vahid millət, vahid dil, vahid mədəniyyət, vahid tarix, vahid vətən anlayışları aradan qaldırmağa çalışaraq, onun yerini irandilli azərilər, irandilli kürdlər, irandilli talışlar, irandilli tatlar, qafqazdilli udinlər, qafqazdilli albanlar, qafqazdilli ləzgilər, dağ yəhudiləri, rusdilli malakanlar və bu kimi “xalqlar”a, “millətlər”ə parçalamaqla doldurmaq istəmişlər. Guya, bugünkü Azərbaycan xalqının əcdadları da, hazırda əsasən türk dillərindən birində danışan irandilli “azərilər” ya da qafqazdilli albanlar, udinlər və başqalarıdır.

Bu baxımdan “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan xalqının tarixi” anlayışlarına 1930-cu illərin sonlarına qədər olan baxışla sonrakı baxışlar arasında kəskin fərqlərin, daha doğrusu az qala alternativsiz müddəaların ortaya atılması təsadüfi olmamışdır. Sovet Rusiyası və Pəhləvilər İranı demək olar ki, eyni dövrdə 1930-cu illərin ortaları və sonlarına doğru hər iki Azərbaycanda düşünülmüş siyasəti həyata keçirirdilər. Doğrudur, bəzi məsələlərdə heç də onların maraqları kəsişmirdi. Amma bütövlükdə hər ikisinin ortaq niyyəti hərfi mənada “Azərbaycan” kəliməsindən Türk anlamını, mahiyyətcə isə Azərbaycan ölkəsindən Türk Azərbaycanı izini silmək, bunun əvəzində “Rus-Sovet Azərbaycanı” ya da “Fars-İran Azərbaycanı” ortaya qoymaq idi.

Maraqlıdır ki, onların ideoloqları “Rus-Sovet Azərbaycanı” ya da “Fars-İran Azərbaycanı”nı əsaslandırmaq üçün yalnız yeni yazdıqları kitablarda saxtakarlıqlarla kifayətlənməmiş, eyni zamanda vaxtilə Azərbaycan türklərinin tarixinə, ədəbiyyatına, fəlsəfəsinə aid yazılmış kitablara da ciddi şəkildə əl gəzdirmişlər. Məsələn, A.A. Bakıxanlının 1951-ci ildə Azərbaycan türkcəsində nəşr olunmuş “Gülüstani-İrəm” əsəri çoxlu təhriflərə məruz qalmışdır. Çünki o, bu əsərində Türk, Türk dili, Türk Azərbaycanı, Xəzər Azərbaycanı kimi anlayışlardan geniş şəkildə istifadə etmiş, bu anlamda Sovet Rusiyası ideoloqlarına lazım olan “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan dili” kimi ifadələrə yer verməmişdir. Sovet ideoloqları da Bakıxanlının əsərinə əl gəzdirərək “Türk milləti” “Türk dili” sözlərini “azərbaycanlı”, “azərbaycanca” kimi təhrif etmiş, ya da ümumiyyətlə həmin hissələri kitabdan çıxartmışlar.

NƏTİCƏ

Gördüyümüz kimi, Sovetlər Birliyi dönmənin 70 ili ərzində “Sovet Azərbaycanı” daha çox sovetləşmə-ruslaşma, “İran Azərbaycanı” isə əsasən iranlılaşma-farslaşma ideoloji prosesinin içində olmuşdur. Bununla da 20-ci əsrin sonlarına qədər hər iki Azərbaycanda “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan fəlsəfəsi”, “Azərbaycan ədəbiyyatı” anlayışları Sovet Rusiyası və Pəhləvilər İranının (daha sonra Rusiya Federasiyası və İİR-in) təsiri altında mümkün olduğu qədər ilkin Türk mahiyyətindən uzaq tutulmuşdur. Ancaq 1990-cı ilin başlarında “Sovet Azərbaycanı”nın SSRİ-nin tərkibindən çıxaraq yenidən Türk kimliyinə və Türk dilinə sahiblənməsi və Türk Azərbaycanına dönüş etməsi Azərbaycan türklərinin yenidən bütövləşməsi yolunda mühüm bir mərhələ olmuşdur. Doğrudur, Rusiya Federasiyası SSRİ-nin dağılmasından sonrakı ilk illərdə Şimali Azərbaycanda məcburi olaraq buraxdığı boşluğu doldurmaq yolunda bir sıra addımlar atmışdır. Bizcə, bu anlamda Şimali Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində təbii şəkildə ortaya çıxmış “Türk Azərbaycanı” ruhunun bir qədər sonra zəifləməsi, hətta Türk dilinin yenidən “Azərbaycan dili” kəliməsiylə əvəzlənməsi, özəlliklə Konstitusiyada bu cür təsbitini tapması təsadüfi olmamışdır. Deməli, SSRİ-nin varisi olan Rusiya Federasiyası Sovetlər Birliyi dönməsində olduğu kimi, Azərbaycanda baş verən hər bir prosesi ciddi şəkildə təqib etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onun milli

kimliyinin, milli dilinin, milli mədəniyyətinin, milli fəlsəfəsinin, milli tarixinin, milli ədəbiyyatının bir sözlə milli ideyasının hansı istiqamətdə formalaşmasına və inkişafına bacadığı qədər təsir göstərməyə çalışır. Təbii ki, Rusiya Federasiyasının ideoloqları bunu edərəkən də “Sovet Azərbaycanı” dönəmi məktəbinin yerli yetirmələri olan tarixçi, dilçi, fəlsəfəçi, ədəbiyyatçı və başqa ziyalılardan, özəlliklə də bu sahələrdə etnik azlıqları təmsil edənlərin təmsilçilərindən kifayət qədər yararlanmağa çalışmışdır, çalışmağa da davam edir.

Rusiya Federasiyasının bu xəttini Pəhləviləri devirərək “İran”da onun yerinə hakimiyyətə gəlmiş Farsların Molla-Şiə rejimi izləməkdədir. Çünki 1990-cı illərin başlarında “Sovet Azərbaycanı”nın SSRİ-nin tərkibindən çıxaraq müstəqilliyini bərpa etməsi, eyni zamanda ilk dövrlərdə əsasən, daha sonra qismən Türk ruhunu ifadə etməsi “İran Azərbaycanı”nda geniş əks-səda doğurmuşdur. Belə ki, “İran Azərbaycanı” kəliməsindəki “İran” kimliyinə və vətəninə etiraz olaraq Azərbaycanın güneyində yaşayan soydaşlarımız iki vacib şüar irəli sürməkdədirlər: 1) “Haray, haray mən Türkmən!”; 2) “Azərbaycan var olsun, istəməyən kor olsun!” ya da “Azərbaycan İran deyildir!”. Gördüyümüz kimi, hər iki şüar birmənalı şəkildə “İranlı” ya da onun kiçik forması olan “azəri” milli kimliyinə, eyni zamanda “İran” adlı vətən-ölkə kimliyinə qarşı ortaya atılmışdır. “İranlı-azəri” etnik, “İran” vətən-ölkə kimliyinə qarşı isə dəqiq şəkildə Türk etnik kimliyi ilə Azərbaycan vətəni kimliyi qoyulur. Çünki “Mən Azərbaycanam”, “Mən Türkmən” ikiliyi vətən və millət ya da millət və vətən anlayışlarının milli düşüncədə daşlaşması, monolitləşməsidir. Deməli, Güney Azərbaycan türklərinin əsas yolu Güney Azərbaycanın vətən və milli kimlik baxımından “İran”a bağlı olmadığını isbat etmək, bu anlamda “İran Azərbaycanı” anlayışının yerinə də “Türk-Turan Azərbaycanı” düşüncəsini formalaşdırmaqdır. Bizcə, son zamanlarda bu yolda Güney Azərbaycan Türk aydınlarından M.Şəhriyar, Səhənd, M.Zehtabi, M.Çöhrəqanlı və başqaları böyük əmək sərf etmişlərdir.

ƏDƏBİYYAT

- Azərbaycan tarixi (redaktorlar: Z.M.Bünyadov və Y.B.Yusifov).. Dərslük. Bakı: Azərnəşr, 1994,
Azərbaycan tarixi (redaktorlar: Z.M.Bünyadov və Y.B.Yusifov).. Dərslük. Bakı: Çıraq, 2005
Azərbaycan tarixi. Üç cildə. I cild. Bakı-1958, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı
Azərbaycan tarixi (uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı, «Çıraq», 2009
Бакиханов А.К. Гюлистан-Ирам. Б., 1926 г.
Bakıxanov A.A. Gülüstani-İrəm. Bakı, 1951
Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: «Elm», 2005
Əmin Abid. «Müsavat» jurnalı, 1995, №: 8
Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, «Öndər nəşriyyatı», 2004
Süleymanov O. Az-Ya. Bakı, Şərq-Qərb, 2007
Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri. «Lider nəşriyyatı», Bakı, 2004
Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı, Lider, 2004
Gəncəvi N. İskəndərnamə. Bakı, «Lider», 2004
Rəşidəddin F. Oğuznamə. Bakı, Azərnəşr. 1992
Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990
Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. III cild, - Bakı, “Elm”, 2012
Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild, - Bakı, “Qanun nəşriyyatı”, 2013
Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. V cild, - Bakı, “Təhsil”, 2014